

Tonyokuk Yazıtı ve Yenisey Yazıtlarındaki “papyon kravat” Biçimindeki 𐰚 Runik İşaretin Doğru Okunuşa Dair*

İgor Kormuşin**
(Moskova)

Özet: Makale, T. Tekin'in espriyle “papyon kravat” olarak adlandırdığı nadir bir runik işaretin güvenilir okunuşu sorununu ele alıyor. Bu konuda W. Radlov ve W.Bang'dan başlayarak A. S. Amanjolov ve İ. L. Kyzlasov'un önerileri ile biten bir çok yetkin Türkologun çelişkili yargıları bulunmaktadır. Makalenin (ve 1997 yılı kitabının) yazarı, bu işaretin ilk okumalarından biri olan G. Ramstedt'in önerdiği *lıq* okunuşunu savunuyor (F. Rybatzki 1997 kitabındaki gibi); yazar onda hakiki bir ligatür terkinini görmektedir: söz konusu işaret iki bağımsız harfin birleşmesi sonucudur: 𐰚 + 𐰚, yani sağdan sola *l* + *'q*, sonra da simetri için bir çizgi eklemiştir: 𐰚𐰚 → 𐰚.

Anahtar sözcükler: Eski Türk runik yazısı, Orhon yazıtları, Yenisey Yazıtları

Abstract: The article deals with the problem of reliable reading of a very rare runic sign, wittily called “tie a butterfly” by T. Tekin. On this issue are contradictory judgments of many authoritative Turkologists, beginning with W. Radloff and W. Bang and ending with the proposals of A. S. Amanzholov and I. L. Kyzlasov. The author of the article (and of the book 1997) defends (as V. Rybatzki in his book 1997) one of the first readings of this sign as *lıq*, proposed by G. Ramstedt; I. Kormushin seeing in the sign “bow-tie” a ligature - the result of combining two independent letters: 𐰚 + 𐰚, that is, from right to left *l* plus *'q*, then a line for symmetry: 𐰚𐰚 → 𐰚.

Keywords: Old Turkic alfabet, Orkhon Inscriptions, Yenisey Inscriptions.

* Bu makale, Russian Foundation of Basic Researches (RFBR) mali desteğiyle hazıranmıştır, proje № 17-24- 03552 e(M).

** Rusya Bilimler Akademisi, Dilbilim Enstitüsü, igorkormushin@yandex.ru.

Merhum Hocamız Talat Tekin «Tunyukuk Yazıtı» adlı fevkalade önemli kitabında (Ankara, 1994) söz konusu işaretin okunuşuna ait (Ton₂₆) yarım sayfalık bir not vermekteydi. Bu notunda işaretin ses değeri hakkında önde gelen Türkologların çeşit görüşlerini dile getirmişti. Bang ve Malov bunu *baş* olarak ve tüm söz öbeğini *ı bar baş* okumuştular. Ramstedt ise şüpheli bir şekilde soru işareti koyup parçaya *ı bar-lık (?)* okuyuşunu teklif etmişti. Giraud bu harfi *ça* ve tümünü *ı barça* okumuştular. Talat Tekin bunlardan Malov'a ait en anlamlı izahı takip etmiştir: *ı bar baş aşımız* 'мы перевалили через вершину с растениями [bitki ile örtülü tepeden aşık]' (Malov, 1951: 67), ve bu tür bir yorum ona göre bağlama uygundur (Op.cit., s. 41), çünkü Tonyokuk metnine göre kar o kış 709-710 yılında (hem de hemen hemen her zaman Sayan Dağlarında olduğu gibi) yoğunmuş (mızrak uzunluğuna = 1,5 metreye kadar) ve askerleri 'ığaç tutunu', yani ağaç ve çalılara yapışarak Batı Sayan dağlarını aşabilmiştir.

Aynı yazıtı titiz şekilde incelemiş, okunuş ve yorumlamaların her bir sorunu üzerine tam bilgi vermiş olan Volker Rybatzki *Die Toñuquq-Inscript* adlı (Szeged, 1997) kitabında bu parçaya ve işarete daha uzun bir dipnotla yer vermektedir. Başka yazıtlarda (Türk runik yazısına benzeyen Güney Avrupa yazıtlarında) söz konusu işarete benzeyen harflerle karşılaştırdıktan sonra sayın Rybatzky şu sonuca geliyor: Tekin'in Bang ve Malov'a göre *baş* tarzında okuyuşu (diğer okunuşlar yanı sıra) hâlâ varsayımlı sayılmalı, kendisi de Ramstedt'in okuyuşuna destek veriyor: *-lık* okunuşu Rybatzky'ye daha iyi geliyor, çünkü «Papyon kravatu» işareti iki Yenisey yazıtında özel isimlerde geçmektedir: *yaşıq-lıq* (E-2), *ak-lık* (E-49).

Aynı yılda benim de kitabım yayımlandı: "Yenisey eski Türk epitafı. Metinler ve İncelemeler" (Moskova, 1997; Türkçeye çevirisi: Ankara, 2017). Ben de aynı Ye-49 ve Ye-2 yazıtlarında söz konusu işaretle uğraştım, işte oradan bir alıntı: «[Ye-49] İkinci satır. Tepeleri birbirine yapışık iki üçgenden oluşan 5. işaret \mathbb{M} , E-2 yazıtının 5. satırında da rastlanmaktadır. Orada olduğu gibi yine bir unvan kalıbında geçmektedir: *er atım* "ben filân". V. V. Radloff bu işareti *un* [AIM, 305], S. E. Malov *baş* [1952, 14, 97], A. S. Amanjolov *rt* [1973, 165], İ. L. Kızlasov ise *ıs* [1994, 133] şeklinde okunmasını teklif etmişlerdir. 2₅'teki işaretin etrafı sıradan harfler çevrelemektedir. Kendinden sonra *mal-öge* (9.-14. işaretler) şeklindeki bir unvan ikilemesinin öncesinde ise *er atım* şeklindeki bir ibarenin bulunması 2₄₋₈ işaret kümesinin bir veya iki kelimededen müteşekkil bir özel isimden başka bir şey olamayacağını

göstermektedir. Bu yüzden değeri henüz kesin tespit edilememiş söz konusu 2₅ işareti ya bir ligatür, ya bir şifre rolü gören işaret, ya da sıradışı fonetik değere sahip bir harf durumundadır. Ben onu değeri LIQ [lık] olan bir ligatür olarak kabul ediyorum» (Kormuşin 1997, 170 // 2017, 194).

Demek ki, iki araştırmacı aynı sonuçlara bir birinden ayrı olarak, müstakil bir şekilde gelmişlerdir: 1997 yılında bir kitabı yayımlayabilmek için içeriğini bir-iki yıl önce kaleme almak lazımdı. Bunun yanı sıra ana fikir bize, Rybatzky ve Kormuşin'e değil, Ramstedt'e aittir. Bu birincisidir. İkincisi de şudur: Yenisey yazıtlarının materyallerini bu işe Tekin çekti. Biz sadece bu iki aynı olmayan yaklaşımı (yani Yenisey yazıtlarında aynı harfin var olduğunu belirtip Ramstedt'in *-lık* okuyuşuna yer vererek) ele alarak birbirimizi ayrı ayrı desteklemekteyiz. Bunun yanı sıra şu farklılık var ki Tekin, Yenisey anıtlarındaki isimleri Malov'a göre yakın bir şekilde okumuştur – *är atım yaşıq baş bän* (E-2₅) ve *är atım aq baş atıq* (E-49₂) (Tekin 1994, 41: dipnot Ton 26₂), Rybatzky ise *baş* yerine *liq* koyup tek bir sözcük okumuştur: (E2) *yaşıq-liq* (PN), (E49) *aq-liq* (PN); ben bütün metin parçasını okumak zorunda olduğumdan o kısmı şöyle ele aldım: *är atım qısaqlıq bän* (E-2₅) ve *är atım qalıqtıq inal ögä* (E-49₂) (Kormuşin 1997, 172 ve 256 // 2017, 196 ve 288).

Bana gelince, doğrusunu söylemeliyim ki, ben Yenisey epitaflarını yazarken Tonyokuk yazıtında da aynı işaretin var olduğuna dikkat etmemiştim. Tekin'in kitabı elime çok sonra geçti: Türkiye'ye Eylül 1997 yılında öğretim üyesi olarak çalışmaya geldiğimden sonra.

Sayın Rybatzky, Yenisey yazıtlarındaki isimleri aslında *-lık* ekli olanları hipotetik *-lığ* ekli isimlere bağlıyor, bu fikir benim hoşuma hiç gitmiyor, çünkü bu türevler temel olarak farklıdır, birbirlerine indirgenemezler. Rybatzky'nin diğer teklifi fevkalade uygun: çağdaş Tuva dilinde Barlıq diye nehir adı var ve Tonyuquq yazıtında (sıra 26) *ı barlık* söz öbeğini çözümleyerek Tuvaca toponim Barlıq'ın dikkate alınması gerekir. Bence Talat Tekin'in anlatımlarını tümüyle alıp onları *ı bar baş* sözcüklerine değil *ı barlık* söz öbeğine kullanması lazım.

Bana göre papyon kravat biçimindeki işaretin *-lık* okunması, çeşit doğru ve doğru olmayan metin anlatımlarından dolayı değil ama doğrudan grafik gerekçelere uygun olduğundan dolayı esastır. Çünkü ben bu harfte hakiki bir ligatür terkiibini görmekteyim: M işareti iki bağımsız harfin birleşmesi sonucudur: D + J, yani sağdan sola L + I, sonra da simetri için bir çizgi eklemişler: DJ → M. Bu yaklaşımda ben Osman Nedim Tuna'yı takip ediyorum, fakat yazık ki, sayın Tuna kendileri

Amanjolov'un pek işe yaramayan hipotezine katıldı: "papyon kravatı" işareti, 4 r^1 ve 4 t^2 (? – İ.K.) runic harflerinin birleşmesiymiş ve onun anlamı *art* 'doruk' imiş. Bu doğru değildir. Neden sayın Tekin bunda *ı bar baş* okunmasında ısrar ederdi? Şu anlatımından belli oluyor: "*ı* 'orman' ve *b(a)r* sözcüklerinden oluşan *ı b(a)r* öbeği *baş* 'doruk, tepe' sözcüğünün belirticisi durumundadır ve gramere uygundur" [Tekin 1994, 41: dipnot Ton 26₂]. Fakat yapay olarak düzenlenmiş bu cümlede: *ı bar *baş aştımız* – *baş* ("doruk") bulunması, *aşmak* fiili tarafından desteklenmektedir. Bence bu parçanın yorumlaması biraz başka türlü olmalı. İlk önce *ı* 'orman' değildir. Sir G. Clauson bu sözcüğü şöyle anlatıyor: «*ı* genellikle bitki olarak çevriliyor (krş. örneğin [DTS, 1969: 216]), fakat bağlamlar gösteriyor ki, bunun anlamı bitki ve ağaç ortasındaymış, yani çalı gibi» [Clauson, 1972: 1]. Demek *ı barlık* - çalılar açısından zengin bir yer. *aşmak* fiili sadece "doruk"tan değil her tür engel üstünden geçmek anlamında kullanılır. Bu yüzden *ı barlık aştımız* – 'zengin çalılık yerini geçtik' olmalı. Anladığıma göre bu, çalı dolu yer dağlarda, açık doruklarda olur ve atlar için karlı ağaçlık yerlerden geçişin zor olması normaldir. Bu yüzden zaten *ı bar baş aştımız* ve *ı barlık aştımız* aslında anlam bakımından çok yakındır (fakat birincisi cümle hakiki değildir, ikincisi hakikidir).

Kaynaklar:

- Amanjolov, A., "Interpretatsiya nekotorih runičeskih znakov", *Uç. Zap. TuvNIIYaLİ*, XVI, Kızıl, 1973.
- Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972 (EDT).
- DTS: *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad, 1969.
- Kızlasov, İ. L., *Runičeskiye Pismennosti Yevraziyskih Stepey*, Moskova, 1994.
- Kormuşin, İ.V., *Yenisey eski Türk epitafı. Metinler ve araştırmalar*, Moskova, 1997 [*Türkçe çevirisi*: Ankara, 2017].
- Malov, S. Ye., *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti. Teksti i İssledovaniya*, Moskova-Leningrad, 1951
- Malov, S. Ye., *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov. Teksti i Perevodi*, Moskova-Leningrad, 1952.
- Ondar, B.K. *Toponimičeskiy Slovar' Tuvı*, Abakan, 2004.
- Radloff, W., *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*. 1-3, SPb, 1894-1895.
- Rybatzki V., *Die Toñuquq-Inschrift*. Szeged, 1997.
- Tekin, T., *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara 1994.